

Eesti medievistika paradigmade kütkes

■ 23. oktoobri vilu õhtupoolik meelitas Tallinna Linnaarhiivi hubasesse saali arvukalt Eesti keskaja uurijaid ja asjahuvilisi. Oli ka põhjust, sest Akadeemilise Ajalooseltsi seekordne igakuine kokkusaamine kandis oma mõistetamatuses ligimeelitatavat pealkirja “Eesti keskaja uurimise paradigma muutuv asjas”.

Sissejuhatavas avasõnas tõdeti rõõmustavalt, et meie keskaja uurijate ring on laienenud. Kui 1950.–1970. aastatel vedasid Eesti medievistikat peamiselt kolm “vaala” – Herbert Ligi, Enn Tarvel ja Sulev Vahtre –, siis alates 1980. aastatest hakkas ridamisi ilmuma tollal veel noorte ajaloolaste töid. Otsa tegi lahti Jüri Kivimäe, kellele järgnesid Priit Raudkivi ja Lilian Kotter. Iseäranis viljakat monograafiaaasi on aga pakkunud viimane aastakümme. Trükki on pääsenud nii juba varem valminud käsikirju eelnimetatud autorite sulest¹ kui ka rida verivärskeid üllitisi. Oma raamatuid on presenteerinud Tiina Kala,² Juhan Kreem,³ Tõnis Lukas,⁴ Inna Põltsam,⁵ Anti Selart⁶ ja Marek Tamm.⁷ Tähelepanu väärib seejuures, et medievistika ei kõida üksnes n.-õ. puhtaid ajaloolasi, vaid ka neid, keda võluvad Kleio rohkem või vähem kaunid kaaslased – kunstiajaloolasi (Kaur Altoa, Kersti Markus,⁸ Anu Mänd), arheolooge (nt. Valter Lang, Mati Mandel,⁹ Marika Mägi,¹⁰ Jaan

Tamm¹¹) ja numismaate (Ivar Leimus¹²), kui mainida vaid mõnda. Andku andeks need, kes oma nime siit ei leia, sest käesoleva kirjatüki mõte pole esitada Eesti keskaja bibliograafiat. Rõhutagem hoopis, et nähtavasti on aeg lõpetada vahetegemine “päris” ajaloolaste ja “teiste” vahel. Meie uurimisaines – minevik – on ju sama, mis siis, et kasutatakse erinevad allikaid ja meetodeid. Pealegi, üha enam kandepinda leiab interdistsiplinaarne vaatenurk, mis ühendab nii ajaloo, arheoloogia kui ka kunstiajaloo võtteid ja teadmist. Tähtis on tulemus, see “uus”, mida üks või teine kirjutis lisab meie senisele ajaloomõistmisele.

Siinjuures on ehk palju olulisem hoopis uurijaskonna ideeline lähtealus, millel omakorda rajaneb historismi paradigma, ajalookirjutust määrav ja selles kajastuv vaadete süsteem. Ja ka selles osas võib märgata nihkeid, mis ilmnevad nii käsitletava temaatika kui ka rõhuasetuste muutumises. Sõjajärgne Eesti ajalooteadus jätkas Hans Kruusi monumentaalse kolme-kõitelise “Eesti ajalooga”¹³ tipnenud rahvuskeskset suunda, mis omakorda tingis eestlaste vabadusvõitluse ja agraarajaloo valdava domineerimise ülejäänud temaatika üle. Oma osa selles oli muidugi ka marksistlikust klassivõitlusteooriast lähtuvatel nõukogulikel administratiivsetel ettekirjutustel, mis seadsid akadeemilisele uurimistöele üpris kitsad raamid. Siuliselt jäi meie keskaja uurimine vulgaarmarksismist siiski üsna puutumata, ehkki sundlõivu tuli “vanemale vuntale” muidugi maksta.

Niisuguse teaduskülvil saagiks olid kaalukad teosed talurahvaajaloo, mis jätsid aga vaeslapse ossa muud valdkonnad (raudse eesriide

¹ P. Raudkivi. Maapäeva kujunemine. Peatükk Liivimaa 14.–15. sajandi ajaloost. Tallinn, 1991; L. Kotter. Tallinna rae finantsid 15. sajandil (1433–1507). Tallinna Linnaarhiivi toimetised 4. Tallinn, 1999.

² T. Kala. Euroopa kirjalkultuur hiliskeskajastes õppetekstides. Tallinna dominiiklase David Sliperi taskuraamat. Tallinna Linnaarhiivi toimetised 5. Tallinn, 2001.

³ J. Kreem. The Town and its Lord Reval and the Teutonic Order (in the fifteenth century). Tallinn, 2002.

⁴ T. Lukas. Tartu toomhärard 1224–1558. Tartu, 1998.

⁵ I. Põltsam. Söömine ja joomine keskaegses Tallinnas. Tallinn, 2002.

⁶ A. Selart. Liivimaa ja Vene 13. sajandil. Uurimus poliitilisest ajaloost. Tartu, 2002.

⁷ M. Tamm. Imetead ristiusustamisega Liivi- ja Eestimaal (XII sajandi lõpp – XIII sajandi algus), Tallinna Linnaarhiivi Toimetised 1. Tallinn, 1996.

⁸ K. Markus. Från Gotland till Estland. Kyrkokonst och politik under 1200-talet. Tallinn/Kristianstad, 1999.

⁹ M. Mandel. Lihula muinas- ja keskaeg. Tallinn, 2000.

¹⁰ M. Mägi. At the Crossroads of Space and Time. Graves, changing society and ideology on Saaremaa (Ösel), 9th–13th centuries AD. CCC papers 6. Tallinn, 2002.

¹¹ J. Tamm. Eesti keskaegsed kloostrid. Medieval Monasteries of Estonia. Tallinn, 2002.

¹² I. Leimus. Das Münzwesen Livlands im 16. Jahrhundert (1515–1581/94). Stockholm Studies in Numismatics 1. Stockholm Numismatic Institute, Stockholm University, 1995.

¹³ Eesti ajalugu I–III. Peatoim. H. Kruus. Tartu, 1935–1940.

taga või õigemini selle ees toimunud viljakat uurimistööd me siinkohal ei puuduta). Seetõttu on mõistetav, et uued ajaloolaste põlvkonnad tormasid innukalt harima kauaks sööti jäänud tühermaad, käsitledes keskaegset kaubandust, rahandust, valitsemist, linna argielu, vaimukultuuri, rahvusvahelisi suhteid jne. Kõik need teemad sundisid aga kaugenema eestlusekesksest lähtepunktist ning vaatlema Liivimaad (siin mõeldakse selle all Eesti ja Läti territooriumi keskajal), nagu see tegelikult oli, tema sotsiaalses, rahvuslikus ja kultuurilises mitmekesisuses.

Oma süvitsi minevas sõnavõtus püüdis Priit Raudkivi määratleda ja mõista keskaegse Liivimaa (asu)kohta Euroopas. Analüüsides siinsete seisuste rekruteerumist, jõudis ta tõdemuseni, et nii maaisandad, klerikud kui ka kaupmeeskond olid väga liikuvad ning pärinesid valdavalt Lääne-Euroopast, esmajoones Saksamaalt (Rein-Vestfaal). Ülemkihtidest kõige paiksemad olid vasallisuguvõsad, kuid omajagu rändasid needki. Siit tuleneb paratamatult mõneti ootamatu järeldus, et vähemalt poliitilises mõttes asuski Liivimaa Saksamaal ja meie keskaegseid riigikesi tuleb mõista kui tüüpilisi sealseid feodaalvaldusi. Seda enam, et feodaal-suhted imporditi Liivimaale valmiskujul ja peasjalikult just Saksamaalt. Unustada ei tasu ka, et mingi ala geograafiline asukoht (maateaduse tollase taseme juures oli seda niikuinii raske teadvustada) mängis keskajal märgatavalt väiksemat rolli kui tema juriidiline või kultuuriline kuuluvus. Isegi asjaolus, et võõrkeelsele ülemkihile vastandusid siin teiskeelsed põlisrahvad, polnud midagi Liivimaale ainuomast – mõeldagu kas või Preisimaale, kui otsida võrdlusi lähemast kultuuriruumist. Niisiis, uurida Liivimaad, tähendab uurida (ka) Saksamaad.

Elavat mõttevahetust põhjustas Sirje Kivimäe, kokkusaamise tegeliku algataja etteaste. Oma sõnavõtus kutsus ta Eesti medieviste avaremale maailmanägemisele ning loobuma liigsest rahvuskeskusest, mida uue Eesti Vabariigi noor kodanik avanenud maailmas niikuinii enam ei mõista. Liivimaa fenomeni seletamiseks pakkus kõneleja koloonia mudelit, mis lubaks mõista siinsete struktuuride külmumist, laiemalt võttes koguni teatavat arengupeatust. Seda viimast võib siiski täheldada alles ajaloo

järgmistel etappidel, sest keskaegne liivimaaolane oli küllaltki tihedalt integreeritud oma kaasaja Euroopaga. Esineja arvates ei piisa ajaloolaaduse kõrgema tasemeni jõudmiseks enam üksnes hoolikast uurimistööst, vaid tarvis on küsida ka uusi küsimusi. Seda enam, et vähemalt osa ajaloo perioodide kohta näib allikabaas olevat vaat et ammendatud. Samuti vajab ülevaatamist ja ühtlustamist eestikeelne ajalooloogia, sest viimane oskussõnastik selles vallas ilmus juba kolmveerand sajandit tagasi, aastal 1928!¹⁴ Eriti tunnevad sellest puudust mitte niivõrd professionaalide ringkonnad, kus asjatundmine niigi hea, kui just õppurid.

Õhku rippuma jäi Toomas Tamla küsimus. Kui nüüd kirjutatakse uus Eesti keskaja ülevaade, kuivõrd see siis erineks Hans Kruusi toimetatud ja 1937. a. ilmunud köitest? Teisisõnu, kas avaldatud uudiskirjutus suudab üle kasvada ajalookirjutuse uueks kvaliteediks või on meil tegemist kõigest hoogsalt lisanduva kvantiteediga. Eitamata üksikuurimuste väärtust, peaks neid siduma mingi ühine lähtepunkt või võrgustik, millesse võiks kududa keskaja uue käsitluse lõimend. Omaette probleem on muidugi, kas niisugust üldteost üldse on tarvis, kuid rida kaalutlusi räägib siiski selle kasuks. Esiteks, nõnda fikseeritakse teaduse hetkeseis, luuakse platvorm edasilikumiseks. Teiseks, ainult niisuguse töö käigus selguvad lüngad uurimistöös, aga samuti seniste tulemuste omavaheline sobivus/sobimatus. Kolmandaks vajab uuemat teadmisel põhinevat alust ka Eesti ajaloo õpetamine koolides. Probleem pole pelgalt teoreetiline, sest võttes arvesse, et praegu ilmuv akadeemiline “Eesti ajalugu” algas õieti lausa finišisirgelt, 18. sajandist,¹⁵ saabub nähtavasti peagi aeg ka värske keskajakõite koostamiseks.

Kui sisuliselt olid sõnavõtnud paljuski ühel meelel, siis hoopis rohkem lahknesid arvamused vormilises küsimuses – kuidas piiritleda meie keskaega ajalisel? Pole vist suuremat kahtlust, et Liivimaa keskajale tõmbas joone alla senise süsteemi kokkuvarisemine 1561.–1562. aastal, kuid mis võiks tähistada selle algust? Ka siin toetuvad praegused käsitlused Hans Kruusi klassikalisele jaotusele, mille järgi juhatas siinse keskaja sisse esimeste misjonärade saabumine Väina jõe suudmesse 12. sajandi lõpus. Kriteeriumid niisugusel lähenemi-

¹⁴ Valik ajaloolisi oskussõnu. Alalise Ajaloo-õppekorralduse Toimkonna Toimetised nr. 1. Tartu, 1928.

¹⁵ Eesti ajalugu IV. Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. Kirj. M. Laur, T. Tannberg, H. Piirimäe. Tegevtoim. M. Laur, peatoim. S. Vahtr. Tartu, 2003.

sel oleksidki: 1) kirjalike allikate olemasolu ja 2) feodaalsuhete kehtestamine/kehtimine. Kuid need tingimused ei pea paika paljude maade puhul, millest lähimad paiknevad vahetult mere taga Skandinaavias, kõnelemata Pürenee poolsaarest või idamaadest. Pealegi nihkuks uute ürikute ilmsikstulekul nõnda mehhaaniliselt ka keskaja piir. Muide, hilisstalinistliku "Eesti NSV ajaloo"¹⁶ järgi tekkisid varafeodaalsed suhted Eestis juba paarsada aastat varem ning samal ajal ilmusid ka Eestit kajastavad kirjalikud allikad (vene, araabia). Seetõttu näib niisuguse kindla alguspunkti kehtestamine mõneti piirav, seda enam, et märgitud lähenemine mitte ainult ei erista, vaid ka eraldab valdavalt arheoloogiliste meetoditega uuritava muinasaja enamjaolt kirjalikel allikatel põhinevast keskajast liiga järgalt. Niisiis pole küsimus keskaja algusest paljas skolastika, vaid laiemalt võttes uue ajalookirjutuse metodoloogiline probleem.

Arutelu kokku võttes tuleb tõdeda, et küsimusi tõstata rohkem, kui neile suudeti anda vastuseid. Kuid arvestades, et tegemist oli üle pika aja esimese teoreetilise laadi mõttevahetusega keskaja uurimise üle, oli see igal juhul viljakas ja mõtlema panev. Kõlama jäi idee avaramast ja avatumast vaatenurgast kohaliku ajaloo käsitlemisel, mis mõistagi ei tohi vastanduda traditsioonilisele allikauurimisele põhinevale suunale. Allikate valik omakorda ei tohiks olla piiratud, vaid pigem interdistsiplinaarne, seda eriti laiemate probleemidega tegelemisel.

Ivar Leimus

Eesti Vabariigi 85. aastapäevale pühendatud ajalookonverents

■ 2003. aastal oli Eesti riigi ja paljude valitsusasutuste 85. sünniaastapäev. Kõigi nende aastate jooksul on meie ajalugu seletatud üsnagi erinevalt ja ilmselt muutub arusaamine Eesti ajaloost veelgi lähemate aastate jooksul, kui oleme saanud Euroopa Liidu ja NATO liikmesmaaks. Avarduv maailm võimaldab küll näha minevikku laiemas perspektiivis, kuid oluline on säilitada oma ajalooline identiteet, et mitte lahustuda hetkepoliitika korrektsust taotledes globaalses ajaloosuundumuses. On ütle mata tore, aga kindlasti ka ääretult vajalik, et minevikku mõtestavad ajaloolased aeg-ajalt kokku saavad, et üksteist ära kuulata, omavahel diskuteerida ja tõstatada küsimusi, millele edaspidi vastuseid leida. Hea võimaluse selleks annavad tähtpäevad, mil ka mitteaajaloolaste huvi mineviku vastu märgatavalt elavneb.

21.–22. novembrini Rahvusraamatukogus toimunud ajalookonverentsi korraldamise ettepaneku tegi president Arnold Rüütel ja selle läbiviimise võttis enda kanda Haridus- ja Teadusministeerium. Korraldamistoimkonda kuulusid Mati Graf Tallinna Pedagoogikaukoolist (esimees), Aadu Must, Tiit Rosenberg, Tõnu Tannberg, Jüri Ant ja Anu Lepp (sekretär) Tartu Ülikoolist, Maie Pihlamägi ja Väino Sirk Ajaloo Instituudist, Jüri Kann Vabariigi Presidendi kantseleist, Margus Laidre välisministeeriumist ning Rein Kaarli haridus- ja teadusministeeriumist.

Konverentsi avakõnega esines Vabariigi President Arnold Rüütel, kes andis ülevaate Eesti iseseisvuse mõtte tekkimisest, teostumisest ja kandumisest kuni tänase päevani. Ta ütles:

"Lähimineviku sidumisel Eesti ajaloo tervikpilti võime mõista, kuidas suutis anneksiooni, sõja ja repressioonide tõttu ränki kaotusi kandnud rahvas taastada iseseisvuse ja ehitada nii kiiresti üles demokraatliku ühiskonnakorralduse. Meie kogemuse põhjal suudab seda rahvas, kes tugineb oma ajaloolisele pärandile ning on säilitanud oma rahvuskuuluvuse ja identiteedi. See aitab ühtlasi mõista ja taasluua demokraatlikke väärtusi."

Kuna ettekanded lubati eriväljaandena publikatsioonideks, siis siinkohal ei ole neid mõtet pikemalt refereerida, vaid ainult nimetada: Dots. Eero Medijainen võrdles kollektiivset mälu aja-

¹⁶ Eesti NSV ajalugu I. Toim. A. Vassar. Tallinn, 1955.